

ЛЮБОВ МАЦЬКО ЗАЧАРОВАНИЙ СЛОВОМ

Могутнім — назвав великий український поет Павло Тичина всесвітньовідомого кіносценариста, українського письменника, мислителя і провісника Олександра Довженка. У справедливості такої оцінки переконуєшся, читаючи повне видання «Щоденника» О. Довженка. Вершинні злети духу, вогненні пристрасті, невимовний жаль і гіркота зневіри, трагічна поліфонія життя — все це могутнє і в своїй великості, і в своїй малості, і все це органічне природності живого українського слова. Важко претендувати на повну характеристику мови «Щоденника 1941-1956», оскільки в українській (та й не тільки в ній) лінгвостилістиці взагалі не вивчений і не описаний жанр щоденника, його мовні параметри. І причиною цього є гірка історія української мови і нашого культурного життя. Як сокровений документ душі щоденники ніколи не виставляються напоказ. Україномовні щоденники визначних політичних і культурних діячів України ніколи не друкувалися. Сподіваємося, що з цією ганебною традицією уже покінчено. Адже щоденник — це своєрідний твір, побутовий і психологічний, мистецький і філософський. В ньому не тільки перспектива, а й ретроспектива, все, що задумувалось і не збулося.

У щоденнику автор є сам з собою і тому — сам собою, коли є потреба внутрішньо заглибитись у себе, звиритись, а часто просто сформулювати те, що вже визріло в душі і проситься на папір. Призначення щоденника (який, власне, ні до чого автора не зобов'язує, не спонукає, який є рятівною соломинкою для стривоженої душі) — зрівноважувати творчі намагання з можливостями реалізовувати їх.

Такий «Щоденник 1941-1956» Олександра Довженка. У ньому все, що не реалізувалось у суспільно-державних програмах, не вміщалося в його геніальних кінокартинах, нівелювалось в культурному житті України й Радянського Союзу, зневажалось у спілкуванні. Тому загальний колорит «Щоденника» — трагічний.

Якщо говорити про лінгвостилістику «Щоденника 1941-1956» Олександра Довженка, то передусім слід визначити, що, як і його кіносценаріям, і кіноповістям, щоденнику властива могутня ліроепічність. Вона виявляється і в доборі основних виражальних засобів, і в прийомах їх організації. Ця могутня ліроепічність йде від українських дум та історичних пісень. У багатьох місцях текст прямо перегукується з народними піснями, наповнений фольклорною образністю: «Коли я згадую зараз відступ, я бачу довгі-довгі дороги, і численні села, і околиці, і скрізь жіночий невимовний плач. Плакала Україна. Вона плакала, гірко ридала, свою долю проклинала. Ой синочки мої, синочки, на кого ж ви мене покидаєте? Куди ведуть ваші дороги? Хто нагодує вас, хто вас догляне? Де загубите ви свої молоді голови? Хто повернеться? Верніться! Жита, пшениці похилились у наших степах. Верніться. На кого ви нас покидаєте?.. Ой діточки наші, куди вас женуть? Покидаєте ви нас на горі, на поталу, на знуцання ворогу. Чи занесе ж ворон кості ваші додому? Чи побачите, чи знайдете ж ви могили наші, чи втопчуть нас у землю німці, що й сліду не стане на землі?».

Текст «Щоденника 1941-1956» можна розглядати і як окремий художній твір з сюжетами, фактами і явищами, описами подій, ситуацій, образів. Фольклорна традиція в тексті «Щоденника» відчувається у трактуванні таких святих для автора образів, як *Україна, мати, український народ*. Тут Довженко сягнув вершин Шевченкового духу і його мовних виразів: *Рятуйте себе і Україну нашу — скривавлену матір* (1941 р.), *То сльози наших матерів, нашої розтерзаної многостраждальної України* (1942 р.).

У перемогу над фашизмом Довженко вірив з першого дня війни й по останній, тут він був великим оптимістом. Але ті часом безглузді, злочинні на рахунок радянського керівництва втрати, які несла Україна, її земля, її народ, викликали в Довженка страшний душевний біль, прозріння й провиддя мудреця: Україна приречена втрачати свій народ, своє духовне і матеріальне добро і у війні, і після перемоги. В авторське мовлення тексту щоденника вплітаються фольклорні елементи, формується така своєрідна синкретична ритмомелодика прози і пісні від імені України: «Будуть жінки України плакати ще літ

тридцять. Закінчиться війна. Кого ж приб'є до рідного берега? Хто потоне? Розметає ураган дітей моїх, як чайок, і довго-довго розноситимуть вони печаль по всьому світу. Буде їх скрізь. Скрізь білітимуть кості цих безпритульних». Глибоке розуміння фольклору і значення пісенних текстів органічно проступає у мовленні Довженка: *«З України ні вітру, ні хвилі. Я вмер».*

Шевченківські мотиви трагізму України виявляються у тексті щоденника прямими цитаціями та перифразами з поезій Шевченка: *«Чорніше чорної землі нещасні люде... Левчиху вбили, бо несла вона в горщику картоплю, трохи хліба й сала, щоб кинути голодним бранцям на нашій не своїй землі».*

Під моїм українським дубом їдять жолуді... свині і шакали. Може, так і треба, «бо немає господа на небі? Серце моє трудне, чого ти бажаєш? Що в тебе болить?»

..Про сина українського професора медицини Іщенка, який нічого не знає про кращого прозаїка України Ю.Яновського — *«Україно, Україно, оце твої діти, твої квіти бур'янові, бур'яном забиті».*

У загальноприйняте розуміння звичайного щоденника Довженків «Щоденник 1941-1956» не вкладається: тут є нарисові, сценарні, епістолярні форми і щоденні записи подій, фактів, явищ, власного їх сприймання та оцінок. Такий строкатий матеріал важко звести до однієї мовної класифікації, але загальна характерна ознака мови О.Довженка проступає виразно. Довженко творчий у тексті і вільний у слові: *«Допетровські часи в країні збудованого соціалізму; Особлива дурноголовица — з партквитками; Я знаю про дуроводство; Наказово-циркулярний дурню, як пишно розцвів ти на нашому полі ! Інерція висить на нас, як хвіст у крокодила, і двоєдушність, і брехолуб'є, і величезна відсутність смаку, і підлабузництво потворне; ...багато недоумків, ледарів, нехлюїв, нешановкорит і невихованих з самого раннього дитинства дурними своїми батьками неуків і нескиньшапок...; Ми винні. Мовчальники, підлабузники, непротивленці...»*

Варто підкреслити, що всі Довженкові мовні новотвори ніби мають забарвлення сили його могутнього духу, це надзвичайно експресивні стилістеми: *Сьогодні чистий вмитий ранок. Погуляєм же в просторах свого серця; долину на Україну; діячі аплодисментних мистецтв; діячі укранської некультурності; ліричний шанувальник вільного часу; суцільно заклопотаний, затиснутий будень; це щось на зразок майже колимального; засуджена на щезання Ера селянського буття; художня наволоч, краєзнавчий — нехочузнавчий музей у місті Нікополі; усусільнений дурень, земляна душа, містоманія, апарат нехліборобів, нахабнодурний універмаг, свиноматочна точка зору на світ, недотепний держдіяч, наркомгузмо та ін.*

Такі й аналогічні мовні новотвори на рівні простих і композитних лексем, контрастних словосполучень і речень підкреслюють прозорливу точність і дотепність мовлення Олександра Довженка. Тут автор повністю використовує можливості щоденникового жанру — виявляє своє бачення і розуміння фактів, подій, явищ, висловлює свій присуд.

Характерною рисою мовотворчості О.Довженка є афористичність. До неї він тяжіє, до речі, і в усіх своїх художніх творах — кіноповідях, оповіданнях, сценаріях. Але жанр щоденника дає для нього найбільш сприятливу основу: події й факти, картини й образи узагальнюються, їх мовне вираження компресується в стислий вираз. Описи страшних картин наших втрат в час відступу супроводжуються виразами: *Наше життя й горе, й смерть потонуло в океані горя, розчинилося, як крапля в морі; Недоля простягла свою тінь на землю нашу, на нарід наш; Дівчата — краса землі нашої; Людська душа — це чаша для горя. Коли чаша повна, скільки не лий уже, більше не вміститься; Всього народила наша земля. Добре угноєна вона з давніх-давен кров'ю і трупом. Буде їй тепер; Вічна історія. Вічна. Така вже нещаслива земля наша. Такий нещасливий народ наш; Світе мій убогий! Покажи мені, де на тобі пролилося ще стільки крові, як у нас на Україні. Нема другої України, нема.*

Тема історії українського народу — в нотатках закінчується виразами на зразок: *Юнаки мої сліпії, горе мені з вами...*, студенти знали, що таке *історія, історія — це паспорт на загибель: скупенька наша мачуха історія. І непривітненька; Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців; Смутна наша історія.*

У вирі страхіть Великої Вітчизняної війни, мізерії побутових негараздів постає у автора розуміння великого трагізму людського життя: *Зло — від людської дурості; Кладовище теж дзеркало живих; Моя слов'янка, українко сумна. З повними очима слів. З очима — криницями, повними сліз; Горе закохалося в нашу жінку; Не зостанеться навіть могил; нікому великі насипати — малі душі; Страшна не смерть — страшна мала ціна смерті; Придбавши крила, людина уподобилась дияволу, а не ангелу...*

В афористичних висловах Олександра Довженка проглядається мудрість філософа-провидця: *Дитинство дивується. Молодість обурюється. Тільки літа дають нам мирну рівновагу і байдужість; Мій час — край загибелі мого народу; Розлука — се наша мачуха; Для краси потрібне щастя. Потрібна гармонія. Національний епос — втілення історичної пам'яті народу. Телеграфний стовп — відредаговане дерево; Боєць із хибами все-таки боєць, а муха без хиб — всього лише бездоганна муха; Нове наше море — нове наше горе. Всяка справа має свою нудьгу.*

У «Щоденнику 1941-1956» Олександра Довженка є притчевого зразка образи: *Наш народ нагадує мені тютюн. Його весь час пасинкують. У нього велике, дебеле листя, а цвіту де-не-де; Горобців спитати — скажуть, напевно, що орел погано літає у кущах і коноплях. А як орел хмарами літає, спитати треба орлину зграю.*

Мовотворчість Олександра Довженка незаслужено пасинкувалась не раз, і хоч небагато цвіту залишилось для нащадків (могло ж бути значно більше), але той цвіт можуть оцінити «орли, а не горобці».